

Hoe gewoon is gewoon?¹

Prof.dr. P. Mair is als hoogleraar verbonden aan het Departement Politieke Wetenschappen van de Universiteit Leiden.

Nadat een systeem in een schok is geraakt, biedt het vaak vertroosting te geloven dat de normale toestand weer snel zal worden hervonden. Ook in de politiek werkt dat zo. In 2002 kreeg het Nederlandse politieke systeem een enorme en ongekende dreun. Een nieuw opgerichte partij, de Lijst Pim Fortuyn (LPF), vrijwel onbekend wat betreft beleid en personen, won een 17% van de stemmen en 26 zetels in de Tweede Kamer. Nooit eerder verwisselde (geaggregeerd) een hoger percentage van de stemmen van partij in een democratische verkiezing in de Nederlandse politieke geschiedenis. Zoals is opgemerkt in een eerder nummer van dit tijdschrift (Mair 2002), was de totale verschuiving in stemmen in 2002 in Nederland bijna niet eerder voorgekomen in een eeuw van concurrerende verkiezingen in West-Europa en slechts overtroffen door de aardverschuivingen in de verkiezingen in Italië in 1994, in Duitsland in 1920 en in Frankrijk in 1906. Welke maatstaf er ook wordt aangelegd, de ervaring van 2002 blijft uitzonderlijk.

De ervaring van 2002 lijkt ook uitzonderlijk in de betekenis dat het geen stand heeft gehouden. Als er iets is dat wij uit de meest recente verkiezing

van januari 2003 kunnen opmaken, is het wel de terugkeer naar de hoofdstroom. De tekenen van deze *revanche* zijn gemakkelijk vast te stellen: het relatieve instorten van de LPF ter rechterzijde, de uiteindelijke mislukking van de, eerst veelbelovende, krachtige uitdaging van de SP ter linkerzijde en de verschillende winsten die werden opgetekend door de VVD, het CDA, en vooral de PvdA in het midden. 'The boys are back in town' en de uitdagers, die eens zo bedreigend leken, zijn overwonnen. De normale toestand is weer hersteld – dat wil zeggen, zo wordt wel eens opbeurend vastgesteld. Met andere woorden, het lijkt wel of in 2003 de vertrouwde wereld van de traditionele Nederlandse politiek is teruggekeerd, een wereld die het gemakkelijkste kan worden getypeerd aan de hand van de langdurige onderhandelingen die probeerden toe te werken naar de formatie van een zeer conventioneel CDA-PvdA meerderheidskabinet.

Maar, hoeveel sprake van herstel is er eigenlijk in werkelijkheid? Laten wij eens beginnen met de LPF. Vanuit de literatuur over politieke partijen kan de LPF het beste een 'bubble party' of een 'flash party' worden genoemd. Zij kwam plotseling op, won een prominente positie op het politieke toneel

en stortte toen in. In mei 2002 won zij 17% van de stemmen en 26 zetels. Net acht maanden later is zij teruggebracht tot 5,7% en 8 zetels. Dit riekt naar een nederlaag. Maar, stel nu een dat wij 2002 even terzijde schuiven – per slot was het een zeer buitengewone gebeurtenis – en wij zouden nu moeten terugkeren naar een normale situatie. Hoe zien die 5,7% en 8 zetels er dan uit? Het lijkt dan veel minder op een nederlaag. Eigenlijk is het zelfs een betere score dan die van D66 in 1967, die daarvoor de recordhouder van alle nieuw komende partijen was. Met andere woorden, zelfs als wij rekening houden met haar enorme verlies, is de LPF nog steeds een van de meest succesvolle nieuwe politieke partijen in de naoorlogse Nederlandse politiek. En dit ondanks de enorme bestuurlijke chaos die het heeft teweeggebracht, de volledige instabiliteit in de organisatie van de fractie in het parlement, het volstrecte ontbreken van een samenhangend en deugdelijk programma, en een gebleken onvermogen om een politiek leider meer dan enkele weken te behouden. Als partij is de LPF een volstrecte puinhoop gebleken. En nog steeds slaagt zij erin alle records voor nieuwe partijen te breken. Is dit herstel?

Of neem eens de enorme winst van de PvdA. Onder Ad Melkert zakte de partij in 2002 naar 15,1% van de stemmen en 23 zetels. Acht maanden later, onder Wouter Bos, klimt zij terug naar 27,3% en 42 stemmen. Wanneer vond deze verschuiving eigenlijk precies plaats? Als wij uitgaan van de peilingen, die vrijwel iedere dag werden gepubliceerd, lijkt het RTL4-lijsttrekkersdebat van 3 januari hét grote moment in het succesverhaal van de PvdA te zijn geweest. Het debat was vooral belangrijk omdat het de kijkers een nadere blik op de hoofdpersonen gunde, ook al kwam er weinig inhoudelijks naar voren. Dit lijkt ook een gigantische zet aan de PvdA te hebben gegeven, die in de onmiddellijke nasleep van het debat naar 35 zetels in de peilingen klom – en winst die vrijwel werd behouden gedurende de rest van de campagne. Wat vertelt dit ons eigenlijk over de Nederlandse kiezer? Het vertelt ons ten eerste dat zij sterk werden beïnvloed door Bos. Dat ligt voor de hand. Belangrijker is dat het ons ook vertelt *hoe gemakkelijk* zij werden beïnvloed. Met andere woorden, het laat zien dat zelfs iets met zo weinig gewicht als een kort en tamelijk vriendelijk televisiedebat, zo vroeg in de

campagne, het vermogen heeft om een zeer groot percentage stemmen op te leveren en de PvdA te transformeren van één van de grootste verliezers in de moderne politieke geschiedenis tot één van de grootste overwinnaars. Met andere woorden, het lijkt erop dat de Nederlandse kiezer tamelijk flexibel en gezeglijk is. Dit zijn weliswaar zwevende kiezers, maar in tegenstelling tot veel zwevende kiezers elders, is het opmerkelijk hoe gevoelig zij lijken te zijn voor zelfs de geringste gebeurtenissen. Dat deze Nederlandse zwevende kiezers in 2003 zijn teruggekeerd naar de hoofdstroom, betekent daarom niet zo veel. Zij hadden net zo goed ergens anders naar toe kunnen gaan. Dit is geen herstel. Het heeft meer weg van toeval.

Op dit moment is het Nederlandse electoraat het meest onvoorspelbare en veranderlijke electoraat geworden in het huidige West-Europa. Dit is niet erg verbazingwekkend. Op het sociale niveau hebben de ontzuiling en ontkerkelijking de Nederlander weinig overgelaten om zich nog te verankeren op een positie. Zoals Joop van Holsteyn en Galen Irwin (West European Politics, 26/2 2003) stellen, is het electoraat nu vrijwel volledig ongestructureerd en onbepaald. In Europese systemen worden kiezers in toenemende mate geconfronteerd met bipolaire patronen van partijcompetitie, waarbij hetzij twee partijen (het Verenigd Koninkrijk, Spanje, Griekenland, Portugal, Malta) dan wel twee, min of meer afzonderlijke coalities van partijen te onderscheiden zijn (Frankrijk, Duitsland, Italië, Noorwegen, Zweden, eventueel Oostenrijk) die wedijveren om de regeringsmacht. In deze bipolaire systemen wint het ene kamp en verliest het andere. Kiezers zijn min of meer verplicht om zichzelf te identificeren met het ene kamp dan wel met het andere. Nederland is daarentegen één van de weinig overgebleven Europese systemen waarin geen volledige regeringswisselingen plaatsvinden, of een keuzemogelijkheid bestaat tussen alternatieve regeringen (Tijdens de verkiezingscampagne ging de strijd om Balkenende vs. Bos; twee maanden na de verkiezingen was het resultaat Balkenende *plus* Bos). Het spel om de regering is open en dat betekent dat er weinig politieke of institutionele middelen beschikbaar zijn voor de kiezer – als zij er al zijn – om een signaal af te geven. En wanneer samenleving noch het overheidssysteem in staat is om de identiteit

van de kiezer te kanaliseren, dan is het resultaat dat deze identiteiten zich ook zelden zullen vormen. Vandaar de beweeglijkheid in het stemgedrag.

Zoals uit tabel 1 kan worden opgemaakt, is de geaggregeerde beweeglijkheid van de kiezer in Nederland in golven toegenomen. In de jaren vijftig, de hoogtijdagen van de verzuiling, had Nederland één van de meest stabiele electoraten in Europa. Met de ontzuiling in de late jaren zestig en de jaren zeventig, nam beweeglijkheid toe, maar nam vervolgens af in de jaren tachtig, alhoewel niet meer naar de vredige niveaus van de jaren vijftig. Maar, vanaf 1994 is het beeld volledig veranderd. De niveaus van beweeglijkheid zijn nu de hoogste in West-Europa, met als meest instabiele verkiezingen die van 1994 en 2002, die alle records braken. Eenvoudig gezegd: er is geen ander politiek systeem in Europa waarin zulke hoge niveaus van beweeglijkheid zijn opgetekend in een situatie die anderszins zou worden gekenschetst als 'normale' sociale en politieke omstandigheden

Noch kunnen wij hier spreken van herstel. Met 16% was het niveau van beweeglijkheid van de kiezer in 2003 opmerkelijk hoog – het op drie na hoogste niveau in de naoorlogse periode. Ten dele kan dit, uiteraard, nog worden gezien als de naschok van 2002: aangezien 2002 zo uitzonderlijk was, zal elke opeenvolgend herstel van het normale noodzakelijkerwijs ook grote verschuivingen inhouden, vandaar de 16%. Maar, dit is niet het werkelijke verhaal dat deze cijfers vertellen, want als wij de uitzonderlijke verkiezing van 2002 buiten beschouwing laten, en de uitkomst van 2003 met die van 1998 vergelijken – voor Fortuyn – hebben wij nog steeds een opmerkelijk hoog niveau van beweeglijkheid van 19%. Dat wil zeggen, zelfs als wij 2002 verdisconteren, is er een groter verschil tussen de uitkomsten van 1998 en 2003 dan tussen vrijwel alle paren van opeenvolgende verkiezingen in de naoorlogse geschiedenis. Alleen de paren van 1989-1994 en van 1998-2002 betreffen groter verschuivingen dan 1998-2003. Kortom, de verkiezingen van 2003 houden geen terugkeer naar een normaliteit in. In de Nederlandse politiek is er waarschijnlijk geen normale toestand meer.

Tabel 1: Beweeglijkheid in Nederland, 1952-2003 (Pedersen index)

1945-1948	5,6
1948-1952	5,6
1952-1956	4,1
1956-1959	5,7
1959-1963	5,0
1963-1967	10,8
1967-1971	12,0
1971-1972	12,2
1972-1977	12,8
1977-1981	8,8
1981-1982	9,4
1982-1986	10,2
1986-1989	4,7
1989-1994	21,5
1994-1998	16,6
1998-2002	30,7
2002-2003	16,0
[1998-2003]	[19,1]

Noot

- 1 Oorspronkelijke titel: The return to normality? Vertaling René Torenvlied.